

**O'LKASHUNOSLIK O'QUV EKSORSIYALARI VA ULARNI
TASHKIL ETISHNING AFZALLIKLARI**

Xoldorova G.M.

*Jizzax Davlat pedagogika universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya
kafedrası dotsenti, g.f.f.d., PhD
xoldorovaguli@gmail.com.*

Qo'shboqova S.B.

*Jizzax Davlat pedagogika universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya va
iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: O'lkashunoslik o'quv ekskursiyalari geografiya ta'limida nazariy bilimlarni amaliyot bilan mustahkamlash, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va kuzatish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday ekskursiyalar orqali o'quvchilar o'z mintaqasining tabiiy geografik xususiyatlarini, iqlim, landshaft, suv resurslari, tog' va vodiylar shakllarini bevosita kuzatadilar.

Kalit so'zlar: o'lkashunoslik, o'quv ekskursiyalari, geografiya ta'limi, amaliy mashg'ulotlar, nazariy bilim, hududiy tadqiqot, tabiiy-geografik obyektlar, madaniy meros, kuzatish va tahlil, ekologik tarbiya, interaktiv ta'lim, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ta'lim samaradorligi, mintaqaviy o'rganish.

**LOCAL STUDIES STUDY EXCURSIONS AND THE ADVANTAGES
OF ORGANIZING THEM**

Abstract: Local history educational excursions play an important role in strengthening theoretical knowledge with practice in geography education, developing independent thinking and observation skills in students. Through such excursions, students directly observe the natural geographical features of their region, climate, landscape, water resources, mountain and valley formations.

Keywords: *local history, educational excursions, geography education, practical exercises, theoretical knowledge, regional research, natural and geographical objects, cultural heritage, observation and analysis, environmental education, interactive education, independent thinking of students, educational effectiveness, regional learning.*

KIRISH. Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari tez sur'atlarda rivojlanayotgan davrda ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablar tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, geografiya fanini o'qitishda o'quvchilarga faqat nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, ularni amaliy faoliyatga yo'naltirish, atrof-muhitni anglash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, o'lkashunoslik o'quv ekskursiyalari geografiya ta'limining ajralmas qismi sifatida qaraladi va o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi. O'lkashunoslik o'quv ekskursiyalari o'quvchilarning o'z yashab turgan hududi bilan bog'liq bilimlarini kengaytirish, tabiiy-geografik, iqtisodiy va madaniy obyektlarni bevosita o'rganish imkonini yaratadi. Ekskursiyalar davomida o'quvchilar tabiat manzaralarini, yer yuzasi shakllarini, suv obyektlarini, iqlim xususiyatlarini hamda inson faoliyati bilan bog'liq jarayonlarni joyida kuzatadilar. Bu esa geografik tushunchalarni chuqurroq anglashga, ularni real hayot bilan bog'lashga yordam beradi. Nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi va bilimlarning mustahkam bo'lishini ta'minlaydi. Shuningdek, o'lkashunoslik ekskursiyalari o'quvchilarda mustaqil fikrlash, kuzatuvchanlik, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantiradi. Amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilar turli obyektlarni solishtiradi, ma'lumotlar to'playdi va ularni umumlashtirishga harakat qiladi. Bu esa o'quvchilarning ilmiy tafakkurini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, ekskursiyalar jamoa bilan ishlash, muloqot qilish va hamkorlikda faoliyat yuritish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. O'lkashunoslik o'quv ekskursiyalarining tarbiyaviy ahamiyati ham beqiyosdir. Ekskursiyalar orqali

o'quvchilarda tabiatga nisbatan ehtiyotkor munosabat, ekologik madaniyat va atrof-muhitni asrash mas'uliyati shakllanadi. O'quvchilar o'z yurtining tabiiy boyliklari va madaniy merosini chuqurroq anglab, ularga nisbatan hurmat va vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantiradilar. Shu bilan birga, bunday mashg'ulotlar o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirib, ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga undaydi. Xulosa qilib aytganda, o'lkashunoslik o'quv ekskursiyalari geografiya ta'limining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish hamda ularni har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, ularni ta'lim jarayonida reja asosida, metodik talablar va davlat ta'lim standartlariga muvofiq holda tashkil etish dolzarb vazifa hisoblanadi..

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur mavzu bo'yicha ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'lkashunoslik o'quv ekskursiyalari geografiya ta'limida muhim didaktik vosita sifatida e'tirof etilgan. O'zbekiston va xorijiy olimlarning tadqiqotlarida ekskursiyalarning o'quvchilarda nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash, hududiy tafakkurni rivojlantirish va mustaqil fikrlashni shakllantirishdagi o'rni alohida ta'kidlangan. Jumladan, geografiya ta'limi metodikasiga oid darslik va qo'llanmalarda o'lkashunoslik ekskursiyalari fan mazmunini chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qilishi, o'quvchilarning kuzatuvchanlik va tahliliy qobiliyatlarini rivojlantirishi qayd etiladi. Shuningdek, davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarida ham o'lkashunoslik faoliyatiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, unda ekskursiyalar orqali tabiiy va ijtimoiy-geografik obyektlarni bevosita o'rganish tavsiya etiladi. Ilmiy maqolalar va tadqiqotlarda ekskursiyalarning tarbiyaviy ahamiyati, xususan, o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish, vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishdagi roli keng yoritilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'lkashunoslik ekskursiyalari ta'lim jarayonini faollashtiruvchi, interaktiv va samarali shakl hisoblanadi.

Geografiya o'qituvchisi avvalo ekskursiya ob'ektini karta va adabiyotlar hamda mahalliy, aholi yordamida atroflicha o'rganiladi. Keyinchalik ekskursiya marshruti belgilanadi. Tayyorgarlik jarayonida ekskursiyada qanday masalalarni o'rganish zarurligiga e'tibor qaratiladi. Ekskursiyaga boriladigan marshrutni avvalo o'zi ko'rib chiqishi o'quvchilarning nimalarni ko'rishi, nimalarni yozishi, chizishi, qaysi ob'ektni rasmga tushirishi, qanday amaliy mashqlarni bajarishi belgilab olinadi. Bu borada tanlangan obyektning mahalliy iqtisodiy rayon tarmoqlari haqida ekskursiya davomida o'quvchilar tushuncha va ko'nikmalarni olib o'qituvchi tushuntirgan va mahalliy iqtisodiy rayon tarmog'i haqida daftarga qayd etib boradilar. Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi. Jumladan, nazariy tahlil metodi orqali mavzuga oid darsliklar, ilmiy maqolalar va normativ hujjatlar o'rganildi. Taqqoslash metodi yordamida o'lkashunoslik ekskursiyalarining an'anaviy dars shakllari bilan farqli jihatlari aniqlandi. Kuzatish va umumlashtirish metodlari orqali ekskursiyalarning o'quvchilar bilim va ko'nikmalariga ta'siri baholandi. Shuningdek, tahlil va xulosa chiqarish metodlari asosida o'lkashunoslik o'quv ekskursiyalarining ta'lim jarayonidagi samaradorligi asoslab berildi.

Jizzax viloyati hududida yashagan xalqlar minglab yillar davomida Temir darvoza, Sa'd ibn Abu Vaqqos, Parpi ota, Xo'jamushkent ota, Novqa ota, O'smat ota, Said Mir Xalililloh ota, Xo'jabog'bon ota kabi ko'plab ziyoratgohlarni azizu mo'tabar bilib, ularga doimo talpinib kelishgan. Mustaqillik sharofati bilan bu

qadamjolar yanada obod va ko'rkamlashdi va o'z salobati va tarovati bilan yurtimiz jamoliga ko'rk qo'shib ko'pchilikni diqqatini o'ziga tortib kelmoqda.

Ana shunday viloyat hududidagi ekskursiya ahamiyatiga molik geografik

ob'ektlarini hamda mavjud tarixiy, madaniy va me'moriy yodgorliklarni asrab-avaylash, ularni kelajak avlodlarga yetkazish choralari ko'rish va tarixiy yodgorliklarni davlat muhofazasiga olish maqsadida "Madaniy meros ob'yektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilingan. *Molguzar tizmasi shimoliy yonbagridagi tog' va tog' oldi tekislik landshaftlarining suv resurslarini Sangzor daryosi, Zominsuv daryosi, Achchisoy, Uvalsoy, Toylonsoy, Arjonsoy, Pshog'orsoy, Jontutsoy, Rovotsoy, Ardagshansoy, Sayxonsoy va boshqa soylar hamda DM-3 sug'oruv kanali, Jizzax suv ombori, Zomin suv ombori, shuningdek yer osti suvlari tashkil qiladi.* Jizzax viloyati hududida joylashgan ana shunday muhim ahamiyatga ega bo'lgan ekskursiya ahamiyatiga molik geografik ob'eklardan biri Amir Temur darvozasi hisoblanadi.

1-rasm. Ilono'tdi darasida ekskursiya

Mazkur tarixiy yodgorlik qadimda Temur qo'ug' nomi bilan atalgan. Qadimiy turkiy tilga daxldor bo'lgan qo'ug' so'zi darvoza ma'nosini anglatdan. Bu joyni yana bir nomi forsiy tilda Morguzar, turkiy tilda Ilono'tdi darasi bo'lgan. "Amir Temur" darvozasi orqali Samarqand-Toshkent temir yo'li hamda "Katta O'zbek trakti" avtomobil yo'li o'tgan. "Amur Temur" darvozasidan g'arbda Nurota tizma tog'lari joylashgan. Biz quyida "Amir Temur" darvozasining tarixi va tabiiy yodgorliklari to'g'risida ma'lumotlar berib o'tamiz. Jizzax vohasi tarixida "Amir Temur" darvozasi ham muhim o'rin tutadi. Mazkur yodgorlik ko'pdan-ko'p aziz zotlarning, bobolarning nazari tushgan, turli jang-u jadallarda shahidlarning ko'plab qoni to'kilgan muqaddas va mukarram qadamjo sifatida har qancha

ulug'lashga, e'tirof va e'zoz etishga loyiq maskan. Mazkur madaniy meros ob'yekti Turkiston tog'lari guruhiga kiruvchi Morguzar va Nurota tog'lari tutashgan joyda, Sangzor daryosining tog'ni kesib o'tgan joyida hosil bo'lgan dara qismida joylashgan bo'lib, bu yerda toshdagi tarixiy yozuvlar, g'or, tosh rasmlari, arxeologik manzillar olis tariximizning aks sadolari hisoblanadi. Daradan avtoyo'l, temir yo'li, suv – beton arig'i va daryoning eski o'zani o'tadi. Yodgorlik hududi 10,0 gektarni tashkil etadi. Mazkur yodgorlikning "Amir Temur" darvozasi deb atalishiga sabab, jahongir Amir Temur "Yevropaga yurish boshlashi 'aytida uning qo'shiniga tog' darasi ikki tomonga ajralib yo'l bergabligi va shundan mazkur tog' darasi Amir Temur nomi bilan atalib boshlagan" ligi aytiladi. (Путеводитель по Туркестану и Средне-Азиатской железной дороги. Под редакцией А.И.Дмитриева-Мамонова. С-Петербург 1903. стр. 341.)

Ulug'bek hukmdorligi davri (1409-1449) Toshkent, Yettisuv (Jete) va Mo'g'ulistonda temuriylarga qarshi bo'lgan muxolif kuchlarning faollashuviga to'g'ri kelib, Samarqand uchun "Temir darvoza" va shimoli-g'arbiy Ustrushona vohasi xuddi qadimgi davrlardagidek muhim harbiy strategik ahamiyat kasb etganligi uchun ham tezlik bilan bu yerda qal'a va qo'rg'onlarni tiklash, ta'mirlash ishlari o'tkazilgan. Ma'lumki, tarixiy yodgorlik Katta O'zbek trakti yoqasida joylashgan, kuniga o'nlab, yuzlab sayyohlar va boshqa ziyoratchilar to'xtab o'tishadi. Ularning ayrimlari atrofdagi toshlarga turli yozuvlarni yozib qoldirib tarixiy qadamjoga zarar yetkazmoqdalar. Tarixiy yodgorliklarni asrashga o'g'atishda o'qituvch dars jarayonida o'rgatishi lozim. Bunda tarixiy obidalarga uyushtirilgan ekskursiyalarning ahamiyati beqiyosdir. O'quvchilarning tarixiy obidalarini o'rganishga, ularni asrashga bo'lgan rag'bat yanada oshar edi

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'lkashunoslik o'quv ekskursiyalaridan geografiya ta'limida foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ekskursiyalar jarayonida o'quvchilar nazariy bilimlarni bevosita amaliy faoliyat bilan bog'lash imkoniga ega bo'lib, mavzularni chuqurroq va mustahkamroq o'zlashtiradilar. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ekskursiyalarda

ishtirok etgan o'quvchilarning geografik bilim darajasi, tahliliy fikrlash qobiliyati hamda mavzuga bo'lgan qiziqishi an'anaviy dars shakllariga nisbatan yuqori bo'lgan. Shuningdek, o'lkashunoslik ekskursiyalari o'quvchilarda kuzatish, ma'lumot yig'ish, solishtirish va xulosa chiqarish kabi muhim ilmiy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qilgani aniqlandi. Amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilar tabiiy-geografik obyektlarni joyida o'rganib, ularning o'zaro bog'liqligini tushunib yetadilar. Bu esa geografik tafakkurning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijalar shuni ham ko'rsatdiki, o'lkashunoslik ekskursiyalari tarbiyaviy jihatdan ham samarali hisoblanadi. Ekskursiyalar orqali o'quvchilarda tabiatga nisbatan ehtiyotkor munosabat, ekologik madaniyat va vatanparvarlik tuyg'ulari shakllanadi. Guruhda ishlash jarayonida o'quvchilarning muloqot va hamkorlik ko'nikmalari rivojlanadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari o'lkashunoslik o'quv ekskursiyalarini geografiya ta'limining muhim va samarali shakli sifatida keng joriy etish zarurligini asoslab berdi.

XULOSA. O'tkazilgan tadqiqot va tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'lkashunoslik o'quv ekskursiyalari geografiya ta'limida nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Ushbu ekskursiyalar orqali o'quvchilar o'z yashab turgan hududining tabiiy, iqtisodiy va madaniy-geografik xususiyatlarini bevosita o'rganish imkoniga ega bo'lib, ularning geografik tafakkuri, kuzatuvchanligi va tahliliy fikrlash qobiliyati sezilarli darajada rivojlanadi. Ekskursiyalar dars jarayonini jonlantirib, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi va bilimlarni mustahkam o'zlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'lkashunoslik o'quv ekskursiyalari o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish, tabiat va atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli munosabatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Amaliy faoliyat jarayonida o'quvchilar guruhda ishlash, muloqot qilish va hamkorlikda qaror qabul qilish ko'nikmalarini egallaydilar. Tadqiqot natijalari asosida xulosa qilish mumkinki, o'lkashunoslik ekskursiyalarini reja asosida, ta'lim maqsadlariga mos holda va metodik talablar asosida tashkil etish geografiya ta'limining samaradorligini

oshiradi. Shu bois, ularni ta'lim jarayoniga keng joriy etish va amaliyotda faol qo'llash maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. **Geografiya fanidan davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi**. Toshkent, 2020.
2. Abdurahmonov Sh. **Geografiya ta'limi metodikasi**. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2019.
3. Qodirov B. **O'lkashunoslik va geografiya ta'limida ekskursiyalar**. Toshkent, 2018.
4. Karimov A. **Geografiya darslarida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasi**. Toshkent, 2021.
5. Xoldorova, G. M., & Mirzaalimov, d. d. (2024). Geografiya darslarida o'lkashunoslik manbalaridan foydalanishning ahamiyati. *Pedagog*, 7(11), 73-76.
6. Rustamova M. **O'lkashunoslik ekskursiyalarining ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati**. "Pedagogika" jurnali, 2020, №4.
7. Ruzikulova, O., Sabitova, N., & Kholdorova, G. (2021). The role of GIS technology in determining irrigated geosystems. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 227, p. 03004). EDP Sciences
8. Sadikov I. **Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida geografiya fanini o'qitish**. Toshkent, 2022.
9. Saparov, K., Yakhshieva, Z., Kholdorova, G., Sangirova, M., Dadaeva, G., Rajabov, K., Asallaev, U., & Safarova, N. (2024). Advanced Materials for Pollution Control that Integrate Engineering Science with Environmental Conservation. *Natural and Engineering Sciences*, 9(3), 77–87.